

DALIBOR BLAŽINA

BELZEBUBOVA SONATA: *smrt Čiste forme u kazalištu*

Belzebubova sonata ili Istinski događaj u Mordovaru (Sonata Belzebuba, czyli Prawdziwe zdarzenie w Mordowarze), komad napisan 1925., objavljen 1938., a prvi put izveden 1966. godine, ima, u odnosu na ranije dramsko stvaralaštvo Stanisława Ignacyja Witkiewicza (pseudonim Witkacy), sintetski karakter: sabire i zaokružuje iznimno plodno šestogodišnje razdoblje (1919.–1925.) u kojemu je taj filozof, slikar, dramatičar, romanopisac, kritičar, fotograf, jedan od najsvestranijih i najoriginalnijih poljskih umjetnika i mislilaca 20. stoljeća napisao četrdesetak dramskih tekstova, od kojih je dobar dio izgubljen. Tekstovi su u tradiciji poljske i europske drame 20. stoljeća prepoznati kao oni koji su prethodili kazalištu apsurda i mnogim drugim pojavama u modernoj europskoj književnosti i kulturi (katastrofizam, postmodernizam). Štoviše, kao teoretičar i prorok mravlje civilizacije lišene metafizičkih potreba, te psihičke 'automatizacije' čovjeka i njegova pretvaranja u hedonističku životinju, Witkacy je svoj estetičko-utopijski ideal Čiste forme zamislio kao

kazališni projekt koji bi, u doba „razularenosti formi“ (svekolikih umjetničkih eksperimenata) – drugim riječima: u doba avangarde – mogao „barem još za tren“ aktualizirati metafizički karakter stvaralaštva, prije nego što umjetnost krene putem filozofije i religije, tj. dok se posve ne pretvori u pragmatičnu zabavu za mase bez ikakvih metafizičkih implikacija u službi sveopće socijalizacije i animalizacije. U taj svjetonazorni i metapovijesni okvir Witkacy je upisao svoje poznate dramske tragifarse kao što su *U maloj kuriji*, *Metafizika dvoglavog teleta*, *Mister Price ili Tropsko ludilo*, *Vodena koka*, *Sipa*, *Luđak i opatica*, *Poludjela lokomotiva*, *Majka* te *Belzebubova sonata*, nakon kojih će se kao dramatičar posvetiti još samo svojem najvažnijem dramskom tekstu, *Šusterima* (1934.).

Witkacyjeve tragifarse, koje uvijek sadrže i određenu dozu autotematičnosti, u središte pozornosti često postavljaju umjetnike: tako je u *Belzebubovoj sonati* glavni lik Istvan Szentmichalyi, mađarski skladatelj opsjednut

idejom o stvaranju sonate „koja će nadvisiti sve što je do tada stvoreno u glazbi“: u doba svekolikih modernističkih težnji, koji nagone na stalne eksperimente i zahtijevaju potpuno posvećenje umjetnosti (te odricanje od bilo kakve humanosti) – autor priziva legendu o Faustu, odnosno njegovu suvremenu obradu u *Doktoru Faustusu* Thomasa Manna, koja se referira na lik slavnoga skladatelja Arnolda Schönberga; međutim, preuzimajući jedan od konstitutivnih mitova europske kulture, on upisuje (dekonstrukcijska) značenja koja proizlaze iz dijagnoze te iste kulture s kojom najavljuje rasap njezinih temeljnih, metafizičkih vrijednosti; u intertekstualnu pak matricu uključuje i svojega prijatelja i poznatoga poljskog skladatelja Karola Szymanowskog. Drugim riječima, Witkacy dekonstruira ničeanski, modernistički svjetonazor koji apsolutizira ulogu umjetnika, ironizirajući istovremeno i vlastito poslanje, pa sukob umjetnosti i života, umjetnika i društva, zahvaljujući sveprisutnoj ironiji i groteski, rezultira apsurdnošću i nerealnošću svih stajališta, svekolikom maskeradom identiteta: sazdan prema zakonima neumitne propasti modernističke kulture, Witkacyjev kaotični svijet – rastrgan između prošlosti koju živi i budućnosti koju naslućuje – prolazi neprestanu metamorfozu i pritom se nepovratno kompromitira. Štoviše, on na taj način dekonstruira i temeljni mit: umjetnik postaje ludom, a prodaja duše vragu – kabaretskom točkom. Naposljetku, iako je Istvan autor đavolje sonate, Belzebub (a zapravo plantažer Baleastadar, simbol novopečene, bjelosvjetske pragmatične hulje) je taj koji kreće na svjetsku koncertnu turneju sa skladbom koja nosi njegovo ime. Istvanu/umjetniku, lišenom svojega jedinog smisla, preostaje tek samoubojstvo: međutim, on sada više nije tragični lik, nego tek marioneta i automat koji signalizira dolazak novoga, bezdušnog doba.

Navedenom dramaturškom prozedu podliježu svi likovi i sva njihova djelovanja. Svugdje pobjeđuje trivijalnost i kič, pretvaranje visokog u nisko: u sintaksi radnje pobjeđuje Mordovar sa svojom malograđan-

skom atmosferom (prema uzoru na Zakopane, središte brđanske kulture poljskoga juga, grada u kojemu je Witkacy proveo najveći dio života) i staromodnim vrijednostima, dok se istodobno, „na drugoj obali jezera“, pojavljuje prijetnja – novi ljudi koji će, u skladu s klasičnim obrascem Witkacyjeva temeljnog agona, svijetu „bivših ljudi“ zaprijetiti uništavajućom silom masovne civilizacije – budućnosti u kojoj mjesta za umjetnike više neće biti. Čak ni za one propale.

Belzebubova sonata, ta moderna, katastrofička verzija legende o Faustu, donosi mnoge omiljene Witkacyjeve dramaturške postupke – one po kojima je postao poznat kao reformator dramskog pisma, pa i kazališta, i prema kojemu je svrha teatra da gledatelja prenese u drugu dimenziju – da, izlazeći iz teatra, ima osjećaj kao da je sve što je vidio bilo samo san. U tom smislu konvencionalnom realističkom prozedu suprotstavljaju se alogične semantičke igre, neočekivane transformacije, promjene tempa, dvostruke perspektive, zgušnjavanje i protezanje vremena, poigravanje konvencijama: sve je tu podložno promjenama, istodobno je i *serio*, i *buffo*, i veliko, i malo. Riječ je o tragičnoj farsu, o „komediji s leševima“ i maskeradi koja izaziva gorak smijeh i sumornu refleksiju o stanju suvremene kulture i čovjeka u njoj.

Belzebubova sonata jedan je od najdubljih i najmračnijih, istodobno najhumornijih i scenski najpotentnijih Witkacyjevih dramskih tekstova. Zadirući u neka od središnjih pitanja statusa i sudbine umjetnosti u vremenu koje (postmodernistički) preispituje vlastito porijeklo i vlastiti smisao, Witkacy svojim posljednjim komadom nastalim „iz duha“ teorije Čiste forme u kazalištu opisuje puni krug. I bez obzira na to što će nakon *Sonate* napustiti svoju teorijsku platformu i prepustiti se romanima i *Šusterima*, koji se pitanjima metafizike više uopće ne zamaraju, *Belzebubova sonata* sintetizira sve ono što je njegova avangardna dramaturgija donijela suvremenom poljskom i europskom kazalištu.